

סוגיה ו: תענית יחיד (2): קבלת תענית ותענית שעות

**

רקע

סוגייתנו עוסקת בשני דיני יסוד בגדרי תענית יחיד:

- א. קבלת תענית – האם הצום עצמו מגדיר את היום כיום תענית, או שחייבים לקבל תענית לפני תחילת הצום כדי להגדיר את היום כיום תענית.
 - ב. משך הזמן המינימלי של תענית – האם חייבים להתענות יום שלם או אפילו חלק מיום [תענית שעות] מוגדר כתענית.
- שני הדינים הללו קשורים זה בזה. כיוון שתענית ללא קבלה אינה תענית, אדם הצם חלק מהיום, ומקבל על עצמו לסיימו בתענית, אינו מוגדר כמתענה יום שלם, והמכסימום שניתן להגדירו, כמתענה שעות בלבד.

מקורות

- א. יא:יב. "אוכלים ושותין משחשיכה כו'... דמי למפוחא דמליא זיקא"
- ב. רש"י ד"ה יחיד שקיבל, לן בתענית, למחר אין מתפלל, והכי גרסינן, הא דאמרת מתענין לשעות
רא"ש סי' ייב
רי"ף ג.ג. באלפס, "אמר זעירי אמר רב הונא יחיד שקבל עליו... שנאמר קדשו צום"
ר"ן ד"ה [יחיד] (בנושא הנידון בדיבור זה לא נדון כעת), גרסי, אמר שמואל
רמב"ם הל' תעניות פ"א הל' י-יא, יג
ג. תוס' ד"ה לן
ד. ריטב"א ד"ה גרש"י ז"ל, "ובגמ' איבעיא לן אם מתענין לשעות... ומסקנא מתענים לשעות"
ה. שו"ע סי' תקסב סע' ז-יג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק מב, נד]

ריטב"א יא: ד"ה גרש"י ז"ל

והאמת בזה כמו שתירץ רבינו הגדול ז"ל כי מה ששאלו אם מתענים לשעות היינו אם חייב לעמוד בדברו, שאע"פ שהתענית הוא נדר אינו מנדרי איסור שהרי לא אסר חפצא עליה, (ואלו) [דאילו] כן פשיטא שהוא בידו לאסור מאכל ומשקה כל זמן שירצה ואפילו רגע, ויש בו משום לא יחל דברו, תדע שאמרו לפנינו [יב]. לענין מגילת תענית שכל שגזירתם קודמת לנדרו ידחה נדרו מפני גזירתם, ואנן קיימא לן [נדרים יג]: דנדרים חלים על דבר מצוה כדבר הרשות, ושנינו [נדרים סו]. פותחין לאדם בשבתות וביו"ט, אלמא היתר בעי, ואין לפרש ידחה שישאל על נדרו ויתירו לו, שאין זה במשמעות הלשון, ועוד שבירושלמי [נדרים פ"ח ה"א] אמרו בפירוש שאינו צריך היתר חכם, ואין לומר שחכמים עשו חזוק לדבריהם כשל תורה לעקור לא יחל דברו דקונם מפני לקיים גזירתם, שהרי אין חכמים מתנים לעקור דבר מן התורה אלא בשב ואל תעשה, וכל שכן בכיוצא בזה שאין

גזירתם מתבטלת מפני אחד שיתענה בו, אלא ודאי שאין זה מנדרי איסור [שחלין] על דבר מצוה כדבר הרשות, אלא מנדרי הקדש שאסר עצמו להתענות, ולא (אמר) [אסר] כלום עליו אלא קיבל לעשות מצוה כלשון נדרי הקדש שהם חיוב גברא, שכל המקבל עליו לעשות מצוה נדר גדול נדר לאלהי ישראל כדאיתא בפרק קמא דנדריים [ת.]. וכדכתיבנא, וזה שאמרו [לקמן יב:]: לזה אדם תעניתו ופורע וכי נדר הוא, וללישנא בתרא אמרינן לא יהא אלא נדר וכדבעינן לפרושי קמן.

ובודאי שהנודר להתענות כדי לסגף עצמו ולהכניעו לעבודת השם או לשוב בתשובה וכיוצא בו זה דבר מצוה הוא וכנודר לעשות מצוה, אבל דינו כשבועה שאינה חלה לבטל המצוה, ולפיכך אמרו שאם גזירתם קדמה לנדרו ידחה נדרו מפני גזירתם, שהם עשאוהו יום טוב גמור לענין זה שלא יחול עליו נדר זה, וכיון שכן שוב אין בדבר (אלא) נדר של מצוה כשם שאין מצוה לידור להתענות בשבת, ואע"פ שאמרו [ברכות לא:]: היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של ע' שנה, ואין זה בתענית חלום שהרי סתם אמרוהו, ולא הביאוהו ג"כ בפרק קמא דשבת [יא.]. ענין תענית חלום, ההוא טעם אחר הוא למי שהגיע עליו בשבת צרה דחוקה, והוא רוצה לחזור בתשובה לפי שזמנו עובר וחושב שזכות שבת תרחם, ועל ענין זה התירו תענית בשבת שבין ר"ה ליוה"כ, או לפי שהיה עושה ימיו כחגים רוצה לעשות תשובה קיימת לכבוש יצרו לענותו בזמן שכל בני אדם בעונג, כי הוא רואה שיצרו מתגבר עליו וצריך להכניעו בכך, אבל לשאר דברים אין לו להתענות [ויכול להתענות] ביום אחר, ולפיכך התנו אף בימים טובים של דבריהם שידחה נדרו מפני גזרתם, אבל כשנדרו קודם לגזירתם והיה הנדר על יום חול חל עליו כנדר בדבר מצוה, ולפיכך תדחה גזירתם מפני נדרו שאין כוונתם לעקור נדרו לעשות חזוק לדבריהם.

מעתה מפני כן שאלו לענין תענית שעות אם יש בעיניו זה דבר מצוה עד שיהא נדר לדבר מצוה, או אינו חשוב עיניו למצוה אלא במקבל להתענות יום גמור דשעות לא חשיבי, והיתה התשובה שחל עליו נדר ומתענין לשעות, והוצרכו עוד לשאול אם חשוב כדי להתפלל בו תפלת ענונו, או אין תפלת תענית אלא בתענית יום גמור, או אם הוא חשוב אף לתפילה, כי אע"פ שאמר זעירי לן בתעניתו אינו מתפלל תפלת תענית, היינו לפי שלא קיבלו כלל כראוי שאף תענית יום שלם שהוא לאחר תענית גמור אינו כלום בלא קבלה, וכל שכן בתענית שעות, ומסקנא מתענין לשעות.

הסבר הסוגיה

"אמר רבי זעירא אמר רב הונא יחיד שקיבל עליו תענית אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר הוא מתפלל תפילת תענית לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית".

[גמ' יא: על פי גרסת רש"י]

נחלקו רש"י והר"ח בגרסת הגמ', רש"י גורס כגרסה שלפנינו, הר"ח והרי"ף [ג. באלפס] גורסים: "יחיד שקיבל עליו תענית שני ימים זה אחר זה אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר הוא מתפלל תפילת תענית לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית". המכנה המשותף של שתי הגרסאות רב על השוני שביניהן.

לפי גרסת רש"י, רב הונא מחדש שקבלת תענית לפני תחילת התענית היא תנאי הכרחי להגדרת היום כיום תענית. לפיכך, "יחיד שקיבל עליו תענית" בערב יום התענית, "למחר מתפלל תפילת תענית", שהצום שלו מוגדר כתענית. אדם שהתענה יום אחד ובמוצאי התענית "לן בתענית" ללא קבלה, "אינו מתפלל של תענית", שללא קבלת תענית, הצום אינו מוגדר כתענית, והוא "דמי למפוחא דמליא זיקא".

הר"ח והרי"ף מאמצים את הדין העולה מגרסתו של רש"י, ולדעתם רב הונא חידש חידוש נוסף. לפי גרסתו של רש"י, הרישא של דברי רב הונא מתייחס לקבלת תענית סטנדרטית, והסיפא של דבריו מתייחס למקרה ייחודי, שלן בתענית במוצאי תענית. הר"ח והרי"ף סוברים שרב הונא אינו עוסק בדין קבלת תענית סטנדרטית, אלא בקבלת תענית של יומים רצופים. ברישא מדובר שקיבל על עצמו שני ימי תענית, וקבלתו על היום השני מהוה קבלה למרות שאוכל בלילה שבין שני הימים. בסיפא מדובר שקיבל על עצמו יום אחד, והחליט במוצאי היום הראשון להמשיך בתעניתו, הקבלה ערב היום הראשון אינה קבלה ליום השני, למרות שמתענה ברציפות עד סוף היום השני.

על פי גרסת הר"ח והרי"ף מתחדש, שלמרות שחייבים לקבל תענית במנחה שלפניה, ניתן לקבל מראש קבלה אחת על שני ימים רצופים, ואין צריך קבלה נפרדת לכל יום. למרות ששני ימי התענית מופסקים באכילה שאוכל בלילה, הם מוגדרים כיום אחד אריכא, והקבלה שלפני הראשון מועילה גם ליום השני [הסבר דברי הרי"ף על פי הר"ן ד"ה יחיד. הרא"ש (ס"י יא) הסתפק האם ניתן לקבל תענית אחת אף כשהימים נפרדים זה מזה, משמע שהתלבט האם ניתן לקבל תענית על יומים רק מפני שהם יום אריכא]. לפי גרסתו של רש"י אין מקור לחידוש זה, ואולי הוא אינו מקבלו [הראשונים מדייקים משתי הגרסאות מחלוקת נוספת, האם אומרים "עננו" בתפילת ערבית של יום התענית, לקמן גידון במחלוקת זו].

הגמ' רצתה לדייק מדברי רב הונא שתענית שעות אינה תענית, או שתענית שעות אינה תענית גמורה להתפלל בה תפילת תענית. דוחה הגמ', שניתן לומר שמתענים לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפילת תענית, ואף על פי כן אומר רב הונא, שה"לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית", "שאני הכא דאיכא שעות דלייא דלא קביל עליה מעיקרא". למסקנה פוסקת הגמ', שמתענים לשעות, והמתענה לשעות מתפלל תפילת תענית. כדי להבין את הדיוק ואת הדחיה, נבאר תחילה את המושג "תענית שעות", ואת היחס בין דין תענית שעות לבין דין קבלת תענית.

רב חסדא אומר שמתענים לשעות רק כ"שלא טעם כלום עד הערב", ו"כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית". רוב הראשונים [ר"ן ג. באלפס ד"ה גרסי] מפרשים שרב חסדא בא למעט שני מקרים, גם מקרה שאכל בתחילת היום ואחר כך התחיל תעניתו, וגם מקרה שהתענה בתחילת היום, ואכל בסופו, בשני המקרים תעניתו אינה תענית כלל, שיום, מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הוא פרק הזמן המינימאלי המוגדר כיום. המושג "תענית שעות" מתייחס למקרה שצם במשך כל היום, וקבלת תענית היתה על מספר שעות בלבד.

נחלקו הראשונים מתי מקבלים תענית בתענית שעות, הר"ן [ג: באלפס ד"ה אמר] סובר שמספיק לקבל תענית לפני השעות שהוא מתכנן להתענות בהן, והרא"ש [ס"י יב] סובר שצריכים לקבל תענית ערב היום שמתענה בו. לדעת הר"ן תענית שעות היא תענית כשלא אכל בחלק מהיום, ואחר כך החליט להשלים את היום בתענית, וקיבל על עצמו תענית עד סוף היום. לדעת הרא"ש תענית שעות היא תענית רק כשאדם קיבל על עצמו ערב התענית להתענות חלק מהיום, ולמחרת התחרט והחליט להתענות כל היום. לדעת הרא"ש הדין שצריך לקבל תענית במנחה שלפני התענית, מתייחס גם לתענית יום וגם לתענית שעות,

לדעת הר"ן הדין מתייחס לתענית של כל היום בלבד, בתענית שעות מספיק לקבל תענית לפני שעות התענית.

אולי ניתן לפרש שהראשונים נחלקו בהבנת מהות תענית שעות. הרא"ש סובר שהשעות שמתענה בהן מגדירות את כל היום כיום תענית, ולכן צריכים לקבל התענית לפני תחילת היום, הר"ן סובר שרק שעות התענית מוגדרות כתענית, ולכן מספיק לקבל התענית לפניהם.

רב הונא סובר ש"לן בתעניתו אינו מתפלל של תענית". כיוון שלא קיבל תענית ממנחה של ערב התענית, תעניתו אינה תענית. הגמ' מבינה שאין לתעניתו דין "תענית יום", שהרי לא קיבל תענית מזמן המנחה, אבל מדוע לא יקבל תענית מכאן ואילך ותעניתו תוגדר כתענית שעות? לפיכך חשבה הגמ' להוכיח, שאין מתענים לשעות, או שמתענה לשעות אינו מתפלל תפילת תענית. דוחה הגמ': "שאני הכא דאיכא שעות דליילא דלא קביל עליה מעיקרא". הרא"ש מפרש את דחיית הגמ' כפשוטה, ניתן לקבל תענית שעות רק מערב יום התענית, וכאן עברו עליו חלק משעות הלילה ללא קבלת תענית, וכעת אינו יכול להתענות אפילו תענית שעות. הר"ן צריך לפרש, שכיוון שלא קיבל על עצמו תענית בתפילת ערבית של תחילת הלילה, אינו יכול להתפלל בתפילת שחרית תפילה של תענית, שהרי צריכים לקבל תענית בתפילה שלפני תחילת התענית [עיין ריטב"א ד"ה ואמר רב חסדא, עמודה סב].

הרמב"ם [הל' תעניות פ"א הי"ג] חולק על רוב הראשונים ופוסק: "מתענה אדם שעות והוא שלא יאכל כלום שאר היום, כיצד הרי שהיה טרוד בחפציו ומתעסק בצרכיו ולא אכל עד חצות או עד תשע שעות ונמלך להתענות בשעות שנשארו מן היום, הרי זה מתענה אותן שעות ומתפלל בהן עננו, שהרי קבל עליו התענית קודם שעות התענית, וכן אם אכל ושתה ואחר כך התחיל להתענות שאר היום הרי זה תענית שעות". הרמב"ם סובר שרב חסדא בא למעט שרק סוף היום חייב להיות בתענית, אבל האוכל בתחילת היום, יכול לקבל תענית שעות, בחציו השני של היום.

הראב"ה [ח"ג סי' תתנה] חולק על הרמב"ם ושאר הראשונים, ולדעתו המקבל על עצמו תענית שעות, מתפלל תפילת תענית בין כשאוכל לפני שעות התענית ובין כשאוכל אחר שעות התענית. הראב"ה מתנה את דבריו בכך שמתענה בשעות שרגיל לאכול, והתענית מהווה סגוף בשבילו [עיין בדבריו כיצד הוא מפרש את הגמ'].
 רש"י [ד"ה לן בתעניתו] מחדש חידוש ייחודי בהסבר דברי רב הונא: "לן בתעניתו – באותו תענית שקיבל עליו שלא אכל במוצאי תעניתו ולן כל אותו הלילה לשם תענית עד הבקר". כל הראשונים מפרשים שמתענים ביום, וחייבים להשלים את היום בתענית. רש"י מפרש שניתן להתענות ביום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, וניתן להתענות גם בלילה משקיעת החמה ועד עלות השחר.

הריטב"א [ד"ה גרש"י ז"ל] מקשה שאלה מהותית על הגמ'. הריטב"א שואל מה הדין בגמ' אם מתענים לשעות או אין מתענים לשעות, והרי תענית מדין נדר, ואדם רשאי לנדור

כרצונו, ומדוע שלא יוכל לנדור תענית לשעות, כשם שיכול לנדור, שלא יאכל ככר זו חצי שעה [היה ניתן לומר שהדיון בסוגיה האם מתפלל תפילת תענית, הריטב"א מעלה אפשרות זו ודוחה אותה]? מבאר הריטב"א שיש שני סוגי נדרים:

א. נדרי איסור - שאדם אוסר על עצמו ליהנות מחפץ מסויים.

ב. נדרי הקדש - שאדם מקבל על עצמו עשיית מצוה.

נדרי איסור חלים על החפצא, החפצא מוגדר כחפץ של איסור, ואסור לאדם ליהנות ממנו. נדרי הקדש חלים על הגברא, האדם חייב לקיים את המצוה שנדר. נדרי איסור חלים גם על דבר רשות וגם על דבר מצוה, נדרי הקדש חלים על דבר מצוה בלבד.

כיוון שנדרי איסור חלים על חפצא, אדם יכול לנדור לבטל מצוה. האומר כל הסוכות שבעולם אסורות עלי, נדרו חל, ואסור לו לקיים מצות סוכה. שבועה חלה על הגברא, ושבועה של אדם שלא לשבת בסוכה אינה חלה, שהרי הוא מושבע ועומד מהר סיני לקיים מצוות התורה, ושבועתו אינה מבטלת את השבועה מהר סיני.

נדרי הקדש חלים על הגברא, ולכן אינם חלים כנגד מצוה מהתורה.

מסביר הריטב"א שתענית מהוה מצוה, וקבלתה מחייבת אותו מדין נדרי הקדש. הדיון בסוגיה האם תענית שעות מוגדרת כמצוה, וקבלתה מחייבת אותו כדין נדרי הקדש, או שאין בה מצוה, וכיוון שלא אסר חפץ עליו, נדרו אינו חל.

ניתן לתרץ את שאלת הריטב"א, ללא קבלת חידושו, שניתן לנדור על דבר מצוה, ללא החלת הנדר על חפץ. כשאדם נודר שלא יאכל ולא ישתה, נדרו חל אפילו כשנודר לשעות. בסוגיה מדובר שאינו נודר שלא יאכל ולא ישתה, אלא נודר "תענית", הגמ' דנה האם תענית שעות, מוגדרת כ"תענית" ונדרו חל, או שאינה מוגדרת כ"תענית", ודבריו פטופוט דברים בעלמא, ואינם חלים.

סיכום

למדנו בסוגיה את הדינים הבאים:

א. חייבים לקבל תענית בערב יום התענית.

ב. תענית שעות מקבלים לדעת הר"ן לפני תחילת שעות התענית, ולדעת הרא"ש בערב יום התענית.

ג. תענית שעות מוגדרת כתענית, רק כשהיה שאר היום בצום, לדעת הרמב"ם רק כשסיים את היום בתענית, ולדעת הראב"ה אף כשאכל בסוף היום.

ד. לדעת הר"ח והרי"ף ניתן לקבל תענית על שני ימים רצופים, אפילו כשמפסיק ביניהם באכילה. הרא"ש מסתפק האם ניתן לקבל קבלה אחת גם על ימים מפוזרים.

הלכה

השו"ע [סי' תקסב סע' ה] פוסק שכל תענית שלא קיבלו אותה מבעוד יום אינה תענית, ואין אומרים בה עננו. הרמ"א פוסק שיחיד יכול להגיד עננו בשומע תפילה, כיוון שאינו מוסיף ברכה על ברכות התפילה, אבל שליח ציבור לא יאמר עננו.

השו"ע [סע' ז-ח] פוסק כרי"ף שניתן לקבל תענית על מספר ימים רצופים, והוא מביא את ספקו של הרא"ש האם ניתן לקבל על מספר ימים מפוזרים. הרמ"א פוסק שניתן לקבל על ימים מפוזרים.

השו"ע [סע' י] פוסק שרק אם צם כל היום תעניתו מוגדרת כתענית שעות. אם אכל בחלק מהיום תעניתו אינה תענית ואין אומרים בה עננו. הוא פוסק כשיטת הר"ן, שמספיק קבלה לפני השעות שמקבל על עצמו, ומביא כ"יש אומרים" את שיטת הרא"ש, שצריך לקבל מבעוד יום.